Mišljenje slobode u Hegela

Šokić, Marina

Undergraduate thesis / Završni rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:506006

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij Filozofije i Pedagogije

Marina Šokić

Mišljenje slobode u Hegela

Završni rad

Mentor: Prof. dr. sc. Vladimir Jelkić

Osijek, 2011.

Sadržaj:

Sažetak …….. 2

Uvod …….……. 3

Sloboda- bit duha ……..... 5

Ideja slobode u znanstvenom sistemu …….. 13

Ozbiljenje ideje slobode u svjetskoj povijesti ……... 20

Zaključak ……..... 26

Literatura …… 27

Sažetak

Uvod

Mišljenje biti čovjeka djelatnost je samosvjesna duha koji jest slobodan. Biti slobodan za duh znači biti u jedinstvu sa svojim pojmom i znati se po tom pojmu. Pa tako misleći duh u temelju svega, kao moć koja pokreće i nadahnjuje život, mislimo slobodu kao silu koja je principijelna njemu samome. Duh jest uistinu tek po slobodi sebe samoga. Zbiljski, istinski duh jest za sebe ono što je po sebi- slobodan. Ali, pitamo se čemu misliti duhovnu supstanciju, čemu posezati za čistom idejom? Što se našeg bića tiče to da mislimo apsolut, beskonačnost, istinu? Zato jer smo mi djelatnici mišljenja, kroz nas i naše duhovno biće struji snaga općenite volje, koja kroz našu -ali slobodnu volju pronalazi put ka samoj sebi. Naša duša moćna je misliti bit u temelju svega, smisao i svrhu djelovanja duha jer njena je bit slobodna. No, ona mora biti i odvažna i poduzeti taj iskorak iz ne- slobode u slobodu, iz neposredne svijesti u samosvijest. Sloboda nije tek puko dana, do nje se treba doći na putu samorazvoja duha, obrazovanja čovjeka, da on svoju bit ostvari u zbilji. -Sloboda jest tek u mišljenju, tek kada se iz neposredne pojedinačnosti uzdigne u „konkretnu općenitost"- kada zna sebe kao bit duha, osviještena i živo djelatna. Djelatnost ukazuje na volju, a istinska volja jest slobodna, koja sebe, svoju i sebi imanentnu bit uzima za predmet. Ona ne biva ograničena nečim izvan sebe. Granica joj je njena sloboda. Slobodna volja je umska, jer duh je uman.

Misliti sebe znači izložiti se, učiniti isto ono što i apsolutni duh čini u svjetskoj povijesti sebe ostvarujući. Čin slobodne volje jest u tome da sadržaj koji je neposredno dan pretvorimo u svoj, konkretni sadržaj. Moramo nositi u sebi znanje da je sloboda uopće pretpostavka zbiljnosti istine čovjekove, jer ona je temelj i uvjet da se djeluje po svojoj biti. Sloboda duha jest bivanje u svome pojmu i mišljenje samoga sebe u svojoj biti. Mišljenje slobode istinsko je bivanje čovjeka, probuđenost duha, nakrenutost sebi. Duh je slobodan po sebi i za sebe, kako bi izrekao Hegel, a ne od nečega ili za nešto drugo od sebe, izvan sebe.

U znanstvenom sistemu svijest o slobodi se razvija od logike kao znanosti ideje po sebi i za sebe, preko filozofije prirode koja ideju ima u njenoj drugopostavljenosti, te na kraju u filozofiji duha gdje se ideja vraća u samu sebe, gdje ona sebe zna u svom pojmu.

Sloboda je pretpostavka mišljenja i put duha ka samome sebi. Sloboda je apsolutna, jer je početak i kraj mišljenja. Ona je moć negacije, nadilaženja, moći sebeukidanja radi sebespoznavanja i sebeuzrokovanja u mišljenju. Sloboda je bit čovjekova, ali apstrahirana u čistom pojmu, bit filozofiranja. Ona je imanentna mislivoj biti Hegelove filozofije. Ono što se misli kroz ovog mislioca misli se čisto mislivo, bit duha, sloboda. Slobodovanje je život apsolutnog duha.

Sloboda nema stupnjeve, ona jest. Postoje samo stupnjevi znanja, svijesti o slobodi, koja se razvija kroz čovjekov ćudoredni život, život države, općeg duha konkretnog u slobodnoj zajednici slobodnih volja. Sloboda svoj život nalazi u cjelini pojavljivanja duha, u sistemu znanosti i sistemu ćudoređa. Mogućnost slobode leži u stupnju razvoja apsolutnoga duha koji sebe zna kao slobodnog.

Potreba je ovog rada- što može biti samo jedno- misliti ono što je smisao života duha. To se shvatilo kao bit hegelijanske misli, kao temelj na kojem se gradi hram filozofije apsolutnoga duha. Mišljenje slobode uistinu ima biti pokušaj mišljenja pojma slobode same, što ona jest i kako ona jest te što ona omogućuje kao princip bitka. Slobodovanje se shvaća na tragu Hegelove misli kao život duha koji samoga sebe kroz povijest ljudskog razvoja predstavlja ne bi li se sam u svojoj biti spoznao. Slobodovanje jest samo ozbiljeno mišljenje. Sloboda se prikazuje u svom toku ka vlastitoj svijesti kroz sistem apsolutne znanosti, razloženo kroz dijalektičke stupnjeve znanja i načine života duha. Sloboda nije tek jedan moment na putu do kojeg se dolazi da bi se bilo u miru, nego pokretačka sila koja vječno pokreće mišljenje. Ona je bit i istina onog mislivog u Hegela. Ono mislivo može biti mišljeno samo kroz slobodu koja želi čisto mišljenje, koje vječno može i hoće biti promišljano. Biti slobodan znači misliti slobodu, samoga sebe, svoju bit i tako se znati i živjeti. Da bi volja bila, ona konkretna, pojedinačna, ali slobodna, po sebi i za sebe, ona mora moći postaviti pitanje smisla i pokušati shvatiti, pojmiti smisao i bit samoga sebe, a tako i smisao bitka, onog biti uopće.

Sloboda- bit duha

Mišljenje slobodne volje u sebi nosi značenje odvažnosti i snage misliti svoju bit i bit svega uopće, smisao svijeta. Života nema bez slobode, tko ne pita za samoga sebe još nije osvijestio sebe kao slobodnu bit, da bude slobodna volja, slobodno djelovanje. Pitati se znači biti svjestan svoje konačnosti, posebnosti, svoga udjela u cjelini svega identičnoj sa jedinstvom onog pojedinačnog i onog općeg; staviti sebe pred samoga sebe, uzdignuti svoju svijest do čistog Ja koje jest čista općenitost u sebi. Na kraju- Pitanje jest sam čovjek. Pitanje ima udjela u mišljenju kao djelatnosti duha. Svaki tren bitkovanja duha, slobodnog i apsolutnog, jest mišljenje koje samo sebe misli, sazrijevanje u sebi, s jedne strane razvoj pojedinačne svijesti ka općenitoj samosvijesti s određenjem onog pojedinačnog, s druge strane razvoj cjelokupne zbilje.

″Nekog mislioca može se susresti samo u ponovnom mišljenju onog mislivog koje je on mislio.″[1] Mi ponovno mislimo misli tog duha koji se kreće kroz nas, jer njegov život je život misli. Skrbeći za ono mislivo skrbimo za duh, njegovu bit. -Mišljenje onog mislivog u Hegela nas navodi na pitanje zašto duh biva privučen tom mišlju? Možda je odgovor identični bitak misli znanstvenog sistema i pojedinačne svijesti koja misli ono sistema. Ako sam Ja duh, misleće biće, onda prema svojoj biti trebam i umijem misliti bitak koji me čini dijelom istinske cjeline ozbiljene slobode. ″Ako mišljenje, misleći ono mislivo, misli to kao drugo sebe samoga, tada mišljenje više nije nikakovo nastojanje, nego biva u sebi smirenim znanjem.″[2] Znanje samoga sebe jest tada sebe predstavljanje. No, kako ono mislivo postaje zbiljsko? Misleći sebe, volja sebe omogućuje. Jedinstvo subjekta i objekta, odnosno predmeta postaje slobodno, sebeuzrokujuće. Sada, pri ovom pokušaju prolazi ta misliva misao kroz nas, mogućnost Hegelove filozofije i mi upoznajemo mislioca, ono što misli- još ne kao naše drugo sebe samoga jer iskušavamo ″njegovo″ samoozbiljeno mišljenje. Treba misliti ono naše Drugo od sebe kako bi došli do samoznanja. Ovo ″naše″ treba za nas postati ono mislivo. Tek kao čista bića koja su sama sebe negirala možemo primiti čisti bitak, iskušati opstojeći živi totalitet misli. –A jedan čovjek nas upozorava: ″Postoji samo jedan mislilac čije se ″tko″ ne iscrpljuje ni u kojem određenom bitku, jer je njegovo ″što″ mišljenje samo.″ [3] Hegelova misao se vječno i uvijek iznova promišlja, a ne tek u određenom vremenu povijesti duha kada to odgovara određenoj konkretnoj svijesti. Mišljenje je prisutno u povijesti, u životu duha, u njegovu sazrijevanju da spozna samoga sebe u svome pojmu.

---

[1] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska prva, Cekade, Zagreb 1989., str. 62
[2] Ibidem
[3] Ibidem str. 63

″U apsolutnom mišljenju jesu mišljenje, mišljeno i ono što se dade misliti jedno te isto.″ [4] Mislilac jest same te misli i ono mislivo. On ujedno jest mišljenje koje uzrokuje da ono mislivo postane sam mislilac. Oslobođen od datosti mislilac sebe samoodređuje- to je ona apsolutnost. Zbiljnost i mogućnost mišljenja. Prema tome, mišljenje koje sebe misleći proizvodi jest dovršenje mišljenja. Završetak je u ozbiljenom znanju. Negiranjem onog pukog ljudskog u nama, onog pukog, neposrednog prirodnog , mi mislimo našu bit kao slobodnu, odnosno slobodnu bit, kao život u apsolutno slobodnom bitku. Hoćemo li apsolutno, moramo se osloboditi okova konačnog, ograničavajućeg, neslobodnog. Naša samospoznaja je spoznaja apsolutnog. To da mi jesmo čista istina, čistim umom mislimo kroz mišljenje slobode, i da naš bitak jest apsolutna i istinska sloboda. U završetku filozofije, u čistoj istini mi više nismo pitanje sebe samih, nego znanje pojma. Ali, pitanje je bit same mogućnosti mišljenja.

Sloboda kao puka ideja jest čisti pojam uma.[5] Sloboda se tu misli po sebi, bez iskustva, ozbiljenja za sebe. Čisti um jest uman po mišljenju ideje slobode. ″Predmet filozofije ili apsolutne znanosti ideje slobode koja sebe umno hoće jest ono ″što u istinu jest″.[6] To je volja slobode kao ideje da bude umna, u čistom umu. A da bi ideja slobode postala zbiljska, ne puka, mora se pojaviti kroz ono slobodno. Ona se tu pojavljuje kroz ono što jest, ne ono slučajno. Na cijelom svom putu duh se putem samoukidanja pojavljuje i biva konkretnim u slobodnoj svijesti. Slobodna samosvijest biva tada oduhovljena slobodom duha. Ideja slobode u cijelom svom hodu pojavljuje se kao nužna. -Svijest se u svojim momentima, kroz različite vidove bitka duha iskušava kao svijest slobode. Na svaki način ona je neki stupanj te svijesti i ozbiljenje ideje slobode. Sloboda tako postaje iskustvo, ona se više ne zna samo kao čista ideja čistog uma, već postaje dublji trag i osjećaj čiste slobode koja živi u onom iskušanom. Ta sloboda biva kroz ljude i sve oblike života. Sloboda se kroz samu sebe pojavila, u najboljem mogućem obliku. Ona jest ″ideja slobode kao takova u pojavi.″ -″Ovo je znanje fenomen (fainomenon= ono što se kroz sebe sama sebi pokazuje).″ [7]

″Duh je, na način apsolutnog znanja, uistinu ono biće koje kroz slobodu (kao ideju) jest to što ono jest, a sloboda (kao ideja) jest to što ona jest, kroz duh. Sloboda jest bit duha (ne-čovjeka), duh je svoj vlastiti čin (″samobiće″).″[8] Bit istinitog je istina, bit duha sloboda. Spoznaja je spekulativne filozofije ta da ja sloboda jedina istinitost duha.

---

[4] Prema Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska prva, Cekade, Zagreb 1989., str. 65
[5] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska druga, Cekade, Zagreb 1992., str. 199
[6] Ibidem, str. 200
[7] Ibidem, str. 201
[8] Ibidem, str. 201

Promatrati i misliti prirodu same stvari je pojam stvari. Priroda nečega jest pojam nečega.[9] U čistom mišljenju ideje slobode mi promatramo pojam slobode, pojam duha. Ideja slobode, ako se želi istinski biti shvaćena- mora se spoznati u njenom pojmu i njegovom postojanju. U onom po sebi i za sebe, u mogućnosti i zbiljnosti. Ideja slobode je umna, predmet čistog uma. Da bi mislili slobodu čovjeka, prvotno je na nama da mislimo bit duha samoga. Nedjeljiv je duh od čovjeka, nedjeljiva je sloboda od njega. Čovjek je onaj kome je dodijeljen razumom obdaren duh, podarena mu je umnost. Pojedinac koji je u trenutku svog rođenja slobodan je slobodno rođen. On je oduhovljen.[10] Sloboda je pojam duha, a njegovo vlastito svojstvo jest, ono najunutarnije prirode- „biti određen pomoću slobode".[11] -Probiti se do pojma stvari, to je naš zadatak. Mi pokušavamo razumjeti, imati razlog stvari i umno dospjeti do prirode stvari. Ali da bi se imao pojam stvari, doseže se to mišljenjem.

Sloboda se uspoređuje sa težinom u smislu temeljnog određenja, pa je tako težina ono nedjeljivo od tijela i što čini bitstvo tijela, a sloboda bitstvo volje, njena istinitost i zbiljskost. A i obratno- sloboda je uistinu zbiljska, ostvarena tek kroz volju subjekta.[12] Sloboda svoj hram, svoje utočište za pripremu zbiljnosti nalazi u volji jer je volja njen oblik ispoljavanja, vanjskog života, suodnosa. Ono slobodno i što biva slobodnim jest volja. Sloboda ne bi imala zbiljski život bez volje. Ostala bi kao para lebdjeti u prostorijama čistog uma, kao ideja zatočena u bezobličnoj mogućnosti života. Kao što tijelo teži, jer ima težinu, tako i volja sloboduje, jer za svoju bit i mogućnost ima slobodu, i da uopće bude, volja mora biti slobodna. Biti volja znači ne samo misliti, nego i djelovati, jer u djelu je njeno ozbiljenje, njen trag- u djelu slobode. U jedinstvu mišljenja i djelovanja sloboda ostavlja svoj trag; apsolutno- svoj konkretni oblik, a duh svoj život kao ostvareni. -„Duh je mišljenje uopće i čovjek se od životinje razlikuje mišljenjem."[13] Čovjek je ono misleće i ono koje ima htijenje ujedno. Volja- kao poseban način mišljenja, mišljenje koje sebe proizvodi u postojanje. Čovjek kao subjekt sebe i svoje postojanje može uzeti kao predmet, sebe misliti i sebe upraviti ka onom mišljenom. Duh koji kroz čovjeka biva, sloboduje- ukazuje na čovjeka koji u bitnom misli i svoju bit određuje kao mislivu. On se ne prepušta slučajnosti raznih mogućnosti, nego nužnost uzima kao svoju bit, kao cilj svoje volje. Duh tek kroz čovjeka može živjeti, jer njegov je život mišljenja. Ali, kroz čovjeka kao slobodnu volju. „Jer tek u mišljenju ja sam kod sebe, tek je poimanje probijanje predmeta koji mi više ne stoji nasuprot i kojemu sam ja uzeo ono što mi je vlastito, ono što je on imao za sebe

[9] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 20-21
[10] Ibidem, str. 24
[11] Ibidem, str. 31
[12] Ibidem
[13] Ibidem, str. 35

prema meni.“ [14] Predmet je postao moj. Ja kao subjekt sam ostvaren, jer sam htijući predmet sebi objektivirao. Jedinstvo subjekta- objekta, jer Ja poimam taj predmet. On više nije nešto meni izvanjsko. Postao je dio mene kao mislećeg subjekta. -Ja je u mišljenju opće, i svim mislećim bićima Ja je pripadno. Svođenje stvari pod pojmove jest uopćavanje. Uopćavanje je mišljenje. Ja je ono opće misleće u kojem su ukinute sve posebnosti. Ukidanjem suprotnosti u mišljenju mi sve predmete činimo svojima, nestaje razlika u jedinstvu. „Ja je u svijetu kod kuće ako ga zna, još više, ako ga je pojmilo.“[15] Ja je učinilo svijet svojim bitištem u mišljenju. Ono je pojmilo svijet kao predstavu duha, kao pozornicu samoozbiljenje slobode, povijesti svijesti o slobodi. Ja je pojmilo svijet kao kuću samoga duha, čiste i apsolutne slobode.

Ono teorijsko i praktično su nerazdvojivi, jer volja određuje sebe; volja je djelatna jer sebe određuje (postavlja razlike između sebe i svijeta). Volja je čisto mišljenje sebe same. Element čiste neodređenosti, apsolutna apstrakcija. Volja također može samu sebe apstrahirati od svakog konkretnog značenja i određenja, zašto se volja odredila, kao „sloboda za sebe“- „negativna sloboda ili sloboda razuma“.[16] Tu volja sebe postavlja kao opće, htijenje mene kao općeg-ja kao predmet mišljenja.

Ukazuje nam Hegel na bitnu stvar: „Tko sebe nije mislio, nije slobodan.“[17] Uistinu, stanje stvari jest takvo, ali, na način da je ono opće- mišljenje JA – bio njegov bitak. Ovo je tek sloboda praznine-razumska sloboda. Ovdje sve mogu negirati, apstrahirati, „ubiti samoga sebe“. Čovjek je mišljenje samoga sebe, čisto mišljenje ideje slobode. Čovjek ima moć u mišljenju da sebe apstrahira, da sebi da općenitost. Čovjek tek na putu razvoja duha, samosvijesti, ukidanja čovjeka postaje slobodan. To se naziva Negativnom slobodom. -Druga strana, drugi stupanj slobode jest prelaženje iz čiste apstraktne slobode, razumske u JA kao određivanje, postavljanje neke određenosti kao sadržaja i predmeta. „Tim postavljanjem samoga sebe kao određenog stupa „ja“ u opstanak uopće; -apstraktni moment konačnosti ili oposebljavanja „ja“.[18] Oposebljavanje je dakle, specificiranje. Moć da se postavi neki određeni sadržaj. Drugi moment je isto tako negiranje, ukidanje onog prvog apstraktnog. Ovdje se nešto, predmet određuje kao moj. Ja kao volja, konkretna volja upravljena sam na nešto. Izlazak iz apstraktne slobode jest negacija negacije. Volja hoće nešto, posebno pa je to ograničenje negacija. Ali, i prethodni moment, apsolutno aptrahirano Ja je negacija konačnosti. Dva momenta stoje nasuprot. I treći moment, gdje volja biva kao jedinstvo dvaju prethodnih momenata, „u sebe reflektirana i time općenitosti

[14] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 35
[15] Ibidem, str. 36
[16] Ibidem, str. 38
[17] Ibidem, str. 39
[18] Ibidem, str. 41

vraćena posebnost-pojedinačnost“. Ja je u odnosu negativiteta naspram samoga sebe. To je sloboda volje. „Volja je opća, volja određuje sebe, izriče već kao pretpostavljeni subjekt ili supstrat, ali ona nije nešto gotovo i općenito prije svog određivanja i prije ukidanja i idealiteta tog određivanja, nego ona je volja tek kao ona djelatnost, koja sebe u sebi posreduje, i kao povratak u sebe.“[19] Volja je jedinstvo obaju momenata, moć da samu sebe apstrahira i oposebljuje, da samu sebe ukine i da spozna sebe u svom pojmu, da od svega apstrahira i da je ujedno određena, konkretno s pomoću sebe ili nečeg izvan sebe. Tek tada jest sloboda, u prisutnosti obaju momenata volje. Jedinstvo tih momenata jest ukinuto razlikovanje, bivanje kod sebe u identičnosti. Čisto djelovanje istinske volje. Samosvijest je negacija sa sobom, ukidanje razlučenosti. Volja je kod same sebe u svom ograničenju, u ovom drugom, jer samim time što se određuje ostaje ona kod sebe-konkretni pojam slobode. Hegel na primjeru prijateljstva i ljubavi objašnjava slobodu volje: „Ovdje nismo jednostrano u sebi nego se sada ograničavamo u odnosu na nekog drugog, ali u ovom ograničenju sebe znamo kao sami sebe.“[20] Ograničavamo se jer je to htijenje volje da se ograniči naspram nečega, da bude svoj samoosjećaj. U ljubavi se jedna individua odrekla sebe i tako zadobila sebe. Volja- ja sam subjekt naspram nečega, ja nisam samo u sebi, nego u donosu, ograničen vezom u kojoj znam sebe kao to koje je nasuprot. „Tek kad je volja samoj sebi predmet, ona je za sebe što je po sebi.“[21] Kada volja ima sebe za svoj sadržaj i svrhu, a ne nešto izvanjsko, pa da to trpi na pasivan način, izvan sebe. Te kad je određena samom sobom i kod sebe, njen sadržaj je posve njen, jer je ona samu sebe ograničila svojim predmetom. Istinska slobodna volja je u samoj sebi slobodna, jer samo samu sebe ograničava, jer je ona ta sama granica. Ona hoće samo sebe, svoj predmet, Ja hoće ja. Ono apstrahirano opće uzima kao svoje predmet ono pojedinačno, konkretno, ali svoje, da samom sebi bude određenje, a ne nešto izvanjsko. Volja više nije za nešto izvan sebe nego za samu sebe. Volji je predmet njena sloboda sama. „Volja koja je volja tek po pojmu, po sebi je slobodna ali ujedno i neslobodna, jer istinski slobodna bi bila tek kao sloboda tek kao istinito određen sadržaj; ona je tada sloboda za sebe, ima slobodu za predmet, jest sloboda.“[22] Volja po sebi slobodna nije zbiljski slobodna, jer nije mislila svoju bit, slobodu. Čovjek jest po sebi slobodan, ali da postane i za sebe, istinski slobodan, on mora samoga sebe apstrahirati, misliti, ukinuti, postaviti naspram samoga sebe kao svoj sadržaj i svrhu, misliti svoju bit, slobodu duha, znači apstrahirati JA radi postavljanja svog sadržaja. Sloboda se tek ima zadobiti posredstvom znanja i htijenja. Čovjek istinski slobodan po svojoj biti postat će kada djeluje slobodno. -Duh jest slobodan, ali da to

[19] Ibidem, str. 43-44
[20] Ibidem, str. 45
[21] Ibidem, str. 48
[22] Ibidem, str. 49

zbiljski postane, mora se to pojmiti. Pojmiti i shvatiti bit stvari, bit duha, bit života uopće da bi se istina razotkrila u život povijesnog duha kroz ljude koji su sudionici istinske cjeline duha. Pojmiti znači tako i djelovati, tako živjeti. Po sebi slobodan subjekt u povijesti je ostao u društvima koja ga nisu pojmila u njegovoj biti, koja ga nisu ostvarila u zbilju. „Čovjek koji je po sebi uman, mora se kroz produkciju samoga sebe probiti izlaženjem iz sebe, ali isto tako kroz obrazovanje u sebi, da bi postao i za sebe.“[23] Treba misliti svoju umnu i slobodnu bit kao svoju, kao duh apstrahiranih od konkretnih i pukih ograničenja. Jer, čovjek nije za nešto uman, nego za sebe, za duh. Nagon prirodni, izvanjski ovisi o mojoj volji da ga oblikujem mišljenjem, da ga ograničim. Ako sam uman za sebe postao, onda za sebe mogu učiniti i to da mnome ne upravljaju neposredne prirodne sile, nego um koji sam obrazovanjem u sebi stekao. Ja činim vanjski sadržaj svojim, on postaje uman putem umne volje. Dane nagone, žudnje Ja uzimam i oblikujem u svom postojanju, pomoću volje dajem oblik pojedinačnosti. Nagoni su izvan čovjeka neodređeni, još uvijek mu stoje nasuprot, kao nešto izvanjsko, ne dio njega, njegove volje. No, volja je iznad nagona, umska slobodna volja, i ona ih zato i može odrediti i postaviti kao svoje, urediti, očovječiti, upraviti njima. Volja sada zaključuje (beschlissen), odlučuje- ona je zbiljska volja (odlučiti se- sich entschliessen). „Zaključivanjem postavlja volja sebe kao volju jedne određene individue i kao volju koja se izvan sebe razlikuje od drugoga.“[24] A volju koja ništa ne zaključuje shvaćamo kao ne zbiljsku volju.[25] Sadržaj tek posredovanjem volje postaje Moj sadržaj, jer volja je htijenje. Sloboda je volje ujedno ono općenito Ja, apstrahirano od svega i ono danog sadržaja vanjsko, pojedinačno. Volja je postala slobodna kada se odlučila. Valja naglasiti da sloboda volje, dakle po negativnom određenju, nije proizvoljnost da se čini što god nam „padne na pamet“. Samovolja nije sloboda.[26] Što je izraženija partikularnost, to je samovolja više na snazi i tu nema slobode volje, nema mjere niti ograničenja, odluke niti zaključka; hrabrosti da se odluči; postajemo neograničeni- nagonom upravljeni, jednostrani u bitku. Hegel zato piše u skladu s mišlju o slobodnoj volji da je kršćanstvo religija slobode, jer čovjeka po prirodi uzima kao zlog, određenog nagonima od kojih se mora osloboditi. -Volja ima za svoj sadržaj općenitost, samu sebe kao beskonačni oblik i po tome je ona po sebi i za sebe slobodna volja, istinska ideja slobode ozbiljena u iskustvu sebepostavljanja. U općenitosti ukinuta neposrednost prirodnosti i pojedinačnost, to ukidanje, i uzdizanje u ono opće naziva se, kako kaže Hegel, djelatnošću mišljenja. Mišljenje u volji čini ono što je za njega predodređeno,

[23] Ibidem, str. 50
[24] Ibidem, str. 52
[25] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 52
[26] Ibidem, str. 55

što je njemu nasušno a to je dostizanje općenitosti. Drugim riječima, samosvijest ima sebe za svoj predmet, sadržaj i svrhu, kao uzdignuta u općenitosti pojedinačnost koja zna sebe samu. Misliti sebe znači misliti svoju bit i znati sebe kao tu bit. Samosvijest je sebe uzela kao svoj sadržaj, a bit tog sadržaja slobodu koju zna kao takvu. Volja koja bitkuje po sebi i za sebe jest istinski beskonačna.[27] Volja je samoj sebi predmet, u tom smislu, granica jest njoj samoj taj predmet-ona sama; ona je slobodna, samu sebe stavlja u svoje granice, jer je to njeno istinsko htijenje. Ono beskonačno u slobodnoj volji nije onostrano i samo negativno, ono beskonačno je njeno vlastito. U takvoj slobodi volja je kod sebe jer je njeno vanjsko postojanje njena unutarnjost, kao savršen krug beskonačnosti. Beskonačnost je istina volje koja je slobodna. Ona je opća, jer je u njoj ukinuto svako ograničenje i posebna pojedinačnost.[28] Opća je jer su njen pojam i sadržaj isti, isti je bitak-po-sebi i za-sebe. Ta općenitost nije niti apstraktna koja stoji izvan pojedinačnog niti općenitost cjelokupnosti- ona je u sebi konkretna općenitost i „imanentna ideja samosvijesti“. To je ono umno shvatljivo na spekulativan način. Prema tome: „Apsolutno je određenje ili, ako se hoće, apsolutni nagon slobodnog duha da mu je predmet njegova sloboda.“[29] Sloboda je umni sistem, njega samoga, umni život i bit, način njegova bivstvovanja u istini koja on jest.

„U Znanosti Logike Hegel određuje slobodu subjekta kao „egzistirajući“ pojam, ukoliko on kao mišljenje ozbiljuje bit bitka: „Pojam, kada je došao do takve egzistencije koja je sama po sebi slobodna, nije ništa drugo do Ja ili čista samosvijest.“[30] Subjekt kao pojedinačna volja, koja živi i kroz život mišljenja misli sebe, svoju bit i supstancijalni bitak. Bit bitka subjekt ozbiljuje ako kao mišljenje misli duh, ono mislivo, ono istinski slobodno. Ako mišljenje prevodi pomoću slobodne volje u zbilju, povijesnu zbilju.

„Volja je ono što proizvodi ljudsko djelovanje, odnosno tu se radi o samodjelatnosti ideje koja naprosto „hoće“ ono dobro, te nakon toga dolazi do njezina vlastitog ozbiljenja u vidu slobode.“[31] Volja je ono što potiče ljudsko mišljenje na djelovanje, ljudsko htijenje postavlja u okvire mišljenja te ga upravlja ka ozbiljenju slobode.

„Tek mišljenje čini dušu, kojom je i životinja obdarena, duhom, a filozofija je samo svijest o onom sadržaju, duhu i njegovoj istini, također i po obliku i po načinu one njegove bitnosti po

[27] Ibidem, str. 61
[28] Ibidem, str. 63
[29] Ibidem, str. 66
[30] Goran Gretić, Sloboda kao suživot u zajednici, Politička misao, Vol XXXV, br.4, 1998., str. 212
[31] Ibidem, str. 216

kojoj se razlikuje od životinje i koja ga čini sposobnim za religiju.“[32] Čovjek je svjestan duh samoga sebe i svoje istine, čovjek je moć koja čini zbiljnošću načine života duha kroz oblike osjećanja, predodžbe i mišljenja. Čovjek kao slobodna volja. U vidu filozofije duh zna samoga sebe u svom pojmu, zna samoga sebe kroz svoju bit, koja je misao.

[32] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 17

Ideja slobode u znanstvenom sistemu

Namjera je ukazati na moment bez kojega nema života znanosti i mišljenja. –Govor je o slobodi u sistemu znanosti kao cjelini istine koja samu sebe dovodi do sebeznanja, gdje se ideja zna u svom pojmu, čistom obliku mišljenja. Sloboda kroz različite načine- vidove djelovanja duha, forme njegova života- dolazi dijalektičkim putem do svoje istine, gdje duh postaje svjestan svoje slobode i sebe zna u svom najprimjerenijem obliku u formi filozofskog mišljenja u filozofiji duha. -Cjelina sistema ima svoj početak u znanosti logike, kao temelju, kao početnom principu mišljenja, sebspoznavanja i razvijanja i kao pretpostavci daljnjeg toka opstojanja duha kroz vidove drugotnosti i sebespozanje. Onaj isti razvoj mišljenja koji se prikazuje u povijest filozofije prikazuje se u samoj filozofiji- čisto u elementu mišljenja, bez povijesnog elementa. Znanost o slobodnoj i istinitoj misli, i u njenoj cijeloj općenitosti kao apsolutnoj jest sistem, sistem apsolutne znanosti. Ono istinito opstoji kao konkretno samo tako da sebe u sebi razvija, sabirući i držeći se u jedinstvu kao totalitet (pa tako i ono opće može postati pojedinačno) i samo s pomoću razlikovanja može da opstoji njihova nužnost i sloboda cjeline.[33] Filozofiranje bez sistema ne može biti nešto znanstveno. Svaki od dijelova filozofije jest filozofska cjelina, u sebi zatvoren krug. Ideja u njemu jest u posebnoj određenosti ili elementu. Slobodni akt mišljenja kojim ono sebe postavlja na stajalište na kojem je ono samo za sebe, a prema tome ono samo proizvodi i daje sebi svoj predmet. Ono sebe mora unutar znanosti napraviti posljednji rezultatom, u kojem opet postiže svoj početak vraćajući se u sebe.[34] Početak je odnos prema subjektu koji hoće da se odluči na filozofiranje. Svrha je znanosti da dođe do pojma svog pojma. Samo je cjelina znanosti prikaz ideje koja je sa sobom identično mišljenje za sebe. [35] Zato se u svim dijelovima mora misliti cjelina Hegelove misli apsolutne znanosti.

Tri su djela cjeline znanosti filozofije: logika- znanost ideje po sebi i za sebe; prirodna filozofija- znanost ideje u njenoj drugotnosti; filozofija duha- iz drugotnosti se vraća u sebe. Razlike posebnih određenja filozofije su samo određenja same ideje. Budući da u razmišljanju isto tako dolazi na vidjelo istinska priroda kao što je ovo mišljenje moja djelatnost, ona je priroda isto tako proizvod mojeg duha, i to kao misaonog subjekta, mene samoga prema mojoj jednostavnosti općenitosti kao jastva koje je apsolutno pri sebi, ili moje slobode. U mišljenju neposredno leži sloboda, jer je ono djelatnost općenitoga, prema tome apstraktno odnošenje sebe

[33] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 44
[34] Ibidem, str. 46
[35] Ibidem, str. 47

na samo sebe, prema subjektivitetu neodređen bitak-pri-sebi koji se prema sadržaju ujedno nalazi samo u stvari i njenim određenjima.[36]

„Mišljenje apsolutnog jest misleno opstojeći apsolut.“[37] Sistem filozofske znanosti ukazuje na prisutnost apsoluta u mišljenju, jer sam sistem jest taj apsolut u vidu čistog mišljenja sebe samoga, razvoja pojma iz samoga sebe kako bi se znao na zaokruženju cjeline u svojoj biti. Enciklopedija kao mišljenje sebe samog jest u mislima život ideje slobode, biti apsolutnog duha. Tu duh zna sebe kao dovršenje mišljenja, kao početak i kraj povijesti, kao supstancijalna bit prožimajući volju ljudi. Duh se zna u svom pojmu. U Enciklopediji biva on kroz mišljenje i stupnjeve znanja razložen radi samoga sebe da bi se spoznala njegova bit kao slobodna u mogućnosti za ostvarenje u čovjekovoj zbilji kojoj je imanentan slobodan i apsolutni duh. -„Ono (mišljenje) nije počinilo tek neko iskustvo, nego je sebe samo iz-mislilo iz uvjeta svog mogućeg iskustva.“[38] Enciklopedija je prikaz tog iz-mišljenja, prikaz čiste ideje kao misli čistog uma. Ona jest temelj za povijesno, zbiljsko i konkretno razlaganje apsolutnog.

„Apsolutna filozofija jest sebe svijest apsolutnog bitka.“[39] Ovdje duh zna sebe samoga kao ono slobodno koje bitkuje u temelju svega, svih bit-ja. Sloboda je nužnost, ona se ima za ostvariti po sebi i za sebe, njen život, život njezina duha jest temeljna istina koja se hoće znati. Sloboda opstoji u različitim vlastitim određenjima ovisno o stupnju razvoja duha. Apsolutna filozofija je znanje biti duha i njegovih određenja. Ona je prešla duh kao konkretni da bi ga spoznala u čistom liku svoje slobode.

Znanstveni sistem, na kraju, predstavlja i samu metodu, put duha kroz mišljenje samome sebi u svom pojmu. Metoda jest način kako se iz znanosti pojam sam iz sebe razvija i kako je on imanentno napredovanje i proizvođenje svojih određenja, a pretpostavlja se iz Logike. - „Pokretački princip pojma koji ne samo da razrješava nego i proizvodi oposebljavanja (die Besoderungen), nazivam ja *dijalektikom*- dijalektikom, dakle, ne u smislu da ona predmet, postavku itd., koja je dana osjećaju, neposrednoj svijesti uopće, razrješava, brka… Ta dijalektika, ona, nije spoljašnji čin subjektivnog mišljenja, nego vlastita duša sadržaja, koja organski tjera svoje grane i plodove.“[40] Dijalektika u Hegela nije samo izvanjski oblik, način na koji se misli, nego mišljenje u sebi koje se razvija iz sebe. Dijalektika ne bi bio puki put ka, pravocrtni razvoj, nego kružno gibanje duha u sebi. Njegov početak i kraj jesu on sam, pa tako on nema pravu granicu izvan sebe, jer je beskonačan i apsolutan. Dijalektika je život duha,

[36] Ibidem, str. 55-56
[37] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska prva, Cekade, Zagreb 1989., str.65
[38] Ibidem
[39] Ibidem, str. 66
[40] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 72

smisao njegova bivanja. On se u sebi radi samoga sebe, zbog svoje slobode razvija. Duh hoće slobodu, a najprimjereniji put za dolazak do istine i ozbiljenja slobode jest dijalektika. Dijalektika ovdje znači smisao, unutarnji princip po kome se mišljenje kreće u duhu, povijesnom mu životu i njegovom „Drugo-bitku"- Prirodi.

„Bez znanosti istine slobode bilo bi iskustvo slobode slijepo."[41] To će reći, bez čistog umnog znanja čiste ideje slobode ne bi bilo mogućno izlaženje u zbilju iz pojma, ostvarenje slobode u svijet. Mišljenje samoga sebe, izlazak iz svijesti radi samoznanja, da bi se postalo slobodna i zbiljska volja prethodi činu slobode, djelovanju apsolutnoga duha da svoju bit ima za sebe razloženu u povijesti, među subjektima, nosiocima slobode duha. „Apsolutna znanost, kao sebe znanstveno znajuća apsolutna istina jest čisto biti slobode kao ideje."[42] U apsolutnoj znanosti sloboda je u vidu ideje, još čista umna bez iskustva i ostvarenja u zbiljskom svijetu, tu je ideja predmet čistog uma, ona je sama umna, čista misao koja se misli u mišljenju apsolutne znanosti. Čovjek, jest duh, misleći sama sebe u slobodi. Sistem znanosti je jestvovanje duha- slobodne biti. On je objava onog što misli, što mu je predmet, ono apsolutno. Sloboda kao ideja temelj je svoje zbiljnosti, svoje predstave. Ono što u sistemu uistinu jest treba zbiljski postati i biti. „Cjelina njegove samoodređenosti jest mnogostrukost znanstveno-znajući-opstojećih momenata u jedinstvu sistema jednoj i odista istinitoj apsolutnoj apsolutnoj znanosti."[43]

Enciklopedija kao sustav filozofije predstavlja i misli proces razvoja ideje slobode duha kao onoga koji se sam predstavlja kroz povijest kao ono suštinsko, bitno, životvoreće. Dijalektika jest put samorazvoja duha i misli o duhu, mišljenja koje misli njegovu bit. Takav put, proces koji je imanentan svakoj živućoj, zbiljskoj i mogućnoj stvari (predmetu) po sebi, kao djelu cjelokupne prirode, života drugopostavljenosti ideje, je istina samoga mišljenja koje u znanstvenom filozofskom sistemu postaje apsolutno ozbiljeno. Ona filozofija koja misli taj drugobitak kao ono drugo od sebe, od svoga pojma, koja taj sadržaj uzima kao svoj predmet, te u jedinstvu ona jest isto što i taj sadržaj jest istinska, apsolutna znanost. U Enciklopediji se duh zna mnogostruko, jer i biva na mnoge načine i stupnjeve svijesti.

-Naslov „Enciklopedija" ukazuje na manju strogost znanstvene metode i vanjsko sastavljanje, ali sama priroda stvari je u tome da logičke veza ostane osnovom. Takav naziv može ukazati i na kružnu cjelinu koja je bit i način bitkovanja duha, u cjelini kao istini.

---

[41] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska druga, Cekade, Zagreb 1992., str. 202
[42] Ibidem, str. 203
[43] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska prva, Cekade, Zagreb, 1989., str. 65

„Enciklopedija“ jest razloženost stupnjeva znanja i svijesti o znanju. Ona je u sebi zatvorena dijalektička cjelina koja sebe zna kao misao stupnjeva znanja o slobodi duha u okviru čistog mišljenja. Hegel teži u svojim filozofskim kretanjima znanstvenoj spoznaji istine. Znanost je način na koji se duh zna jer samo metoda može obuzdati misao. Ova metoda i razlaganje, ovo bivanje duha kroz različite svoje vidove i oblike ukazuje na to da filozofija priznaje i opravdava te oblike jer se smisao jača na njima kao na predodžbama prirode, povijesti i umjetnosti jer taj je sadržaj, ukoliko se on pomišlja, sama spekulativan ideja.[44] Sadržaj je duh, pomišljen na različite načine svoga opstanka u ljudskoj svijesti kroz filozofiju, religiju i umjetnost. Apsolutno je njihov predmet, ali zavisnost naspram pojma čini među njima razliku, jer pojam je svoju istinu našao u svom bitnom obliku tek u znanosti filozofije. Filozofija je čisti oblik čistog mišljenja, duha u svome pojmu u kojem se on zna kao svoja slobodna bit. Religija i umjetnost nisu ne znanja, nego samo posebni načini znanja i vidovi opstanka duha u povijesti. One su oblici nekakva mišljenja koje se još ne zna kao čista misao, pojam za sebe, nego one bivaju kao predstave i osjećanja onog apsolutnog. Ono što se u religiji i umjetnosti osjeća, predočuje, sluti, to se u filozofiji zna, misli u čistom obliku. Filozofija pak ne odbacuje religiju i umjetnost, nego ih kao dijelove dijalektičke cjeline života duha u sebi sadržava i misli kao stupnjeve znanja njega samoga. Religija je način kako je istina za sve ljude, a znanstvena pak spoznaja istine jest poseban način njezine svijesti, koji posjeduju samo rijetki pojedinci.[45] Time nam Hegel ukazuje odvažnost i bit promišljanja slobode koja u zbilji čini apsolutni duh živim. Nisu svi podesni za mišljenje slobode niti izlazak iz ne slobode, nisu svi moćni svoju slobodnu bit u zbilju pretvoriti.

-Znanost se može prosuditi samo iz pojma na kojem se osniva- ona je njegov samorazvoj.[46] Znanost čini sistem na temelju Logike, još nesvjesnog pojma, ona se na njemu razvija, i on se sam kroz nju razvija da bi na zaokruženju cjeline znao samoga sebe kao istinski oblik i znanje duha.

Gore spomenusmo tri dijela Enciklopedije. Oni sačinjavaju put mišljenja duha i razvoja pojma o samom pojmu, ideji koja samu sebe zna u svojoj biti, svom pojmu, kao slobodnu. Dijelovi jesu kao dijelovi istine cjeline koja za svoju pretpostavku ima Logiku, a zaključak Filozofiju duha. No, pretpostavka i zaključak jesu u jedinstvu cjeline, koja kao takova nema svoj oštri početak jer se prevladavanjem u viši stupanj na razvoju ideje on ne ostavlja iza mišljenja nego biva u mišljenju, kao temelj mišljenja pojma. Kraj jest samo u objektivnom, vanjskom, onom koje se tiče same raspodjele, samog okvira. Istinski kraj u sebi znači vječno promišljanje i

[44] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 10
[45] Ibidem, str. 16
[46] Ibidem

vraćanje na dijelove cjeline koji čine temelje mišljenja, njegov sadržaj. Kraj ne znači zgotovljeno mišljenje, nego uvijek ponovljeni pokušaj. Početak i kraj jesu suština dijalektičkog puta koji vječno traje, koji se uvijek iznova nadograđuje, ali na način da se prethodno mišljenje nosi sa sobom kao stupanj do kojega se došlo.

„Logika je znanost o čistoj ideji; tj. o ideji u apstraktnom elementu mišljenja.“ [47] Logika je znanost o mišljenju, njegovim određenjima i zakonima, tu ideja opstoji kao logička- opća određenost. Čista misao. Sadržaj- vlastito mišljenje i njegova obična određenja. Mišljenje mišljenja.

-Priroda ne sadržava u samoj sebi apsolutnu konačnu svrhu.[48] Priroda kao Drugo-postavljenost duha u njemu samome ima svoju bit, smisao, sadržaj i svrhu. Priroda opstoji jer je duh hoće kao svoju predstavu, razloženost u vidljivosti života, kao ono drugo od sebe, oposebljavanje u konačnost da bi se u svijesti vratio samome sebi u sebi pripadajućem obliku. Empirijska fizika je uvjet filozofije prirode. Filozofija mora misliti prirodu kao nesvjesni duh, koji sebe ne zna kao svoju bit, nego kao ono što se prikazuje u prirodi. No, priroda nije samosvijest, ona sebe ne zna, ona biva u sebi za nešto drugo od sebe same. Ona jest u sebi životom oslikani dijalektički put, ali na koji se put samoga duha do sebeznanja nadovezuje, nastavlja, u njoj nije dovršenje mišljenja zaključeno. Osnovom same znanosti ne može biti jer je to nužnost pojma, ideje slobode. Priroda je ideja u formi drugotnosti. Nadalje govori Hegel da ideja na taj način opstoji kao ono negativno same sebe ili kao sebi spoljašnja.[49] Ove riječi ukazuju nam na ranije spomenuto, da je ideja slobode u prirodi pronašla svoju savršenu sliku, ali ne i pojam. Priroda je platno po kome duh oslikava samoga sebe.

Predmet je filozofije zajednički i umjetnosti i religiji- apsolutni duh. Predodžba mora postojati da bi duh došao, napredovao do misaonog spoznavanja i shvaćanja. Filozofija misaono razmatra svoj predmet, konkretni pojam, a djelatnost mišljenja nazočna je i sadržana u religiozitetu, pravu i ćudoređu. Osjećaj, zor, slika forme su jednog te istog sadržaja. Religija, umjetnost jesu vidovi, načini bivanja duha, vlastita predstavljanja. Duh se na putu samospoznavanja izlaže kroz načine i likove koji su idealni njegovu pojmu. Umjetnost, ono predočivalačko se preobražava u mišljenje umjetničkog djelovanja. Ona jest djelovanje genija, kroz kojeg progovara sloboda. Istinska religija i umjetnost žele iskusiti slobodu, preslikati, dok je filozofija ustinu poima, misli. -Sadržaj filozofije je stvarnost duhovnog svijeta, proizvedena na

[47] Ibidem, str. 51
[48] Ibidem, str. 205
[49] Ibidem, str.206

području živog duha. Za prihvaćanje i smatranje istinom nekog sadržaja čovjek sam mora biti pri tom sadržaju, on mora naći da je takav sadržaj u jedinstvu i sjedinjen s izvjesnošću njega samoga. Apsolutni duh jest bitak čovjekove slobodne volje, njegova volja je bitno vezana za ozbiljenje slobode duha, jer život duha u konkretnoj općenitosti znači život slobodna pojedinca. Apsolutni duh je u jedinstvu sa pojedinačnom voljom, koja izvršava njegovo htijenje, jer je ona jedina koja to može učiniti u svijetu, u povijesti.

Instrument filozofije je mišljenje. Filozofija spoznaje ono apsolutno. Njeni predmeti su sloboda, duh, bog- po svom sadržaju beskonačni. Predmet jesu same misli, štostvo duha. Duh pribavlja zadovoljenje svojoj najvišoj unutrašnjosti, mišljenju u razlici spram formi osjećanja i zrenja. Tako on dolazi k samome sebi.[50] Duh je kod samoga sebe kada je mišljenje dospjelo do najvišeg određenja u filozofiji, kada je došao do vlastitog pojma o sebi. Mišljenje je ukidanje konačnosti radi poopćavanja, radi dostizanja jedinstva konačnog i općeg. Ono je negacija neposredno opstojeće stvari. Živi duh čija je misaona narav da ono što on jest dovede do svoje svijesti i da se, pošto je to tako postalo predmetom, ujedno već uzdigao nad taj predmet i da u sebi bude viši stupanj.

Najviša forma ničega za sebe bila bi sloboda. Da bi se duh znao kako on jest po svojoj biti on mišljenjem dolazi do svoga pojma koji je slobodno posredovanje sa sobom.[51] Bit duha je formalno slobodna, apsolutni negativitet pojma kao identitet sa sobom. Istina svijesti jest samosvijest- osnov svijesti- o predmetu znam kao o svom predmetu, za sebe. Izraz je samosvijesti: ja jednako ja. To je apsolutna sloboda, čisti idealitet. Samosvijest je svoj predmet, bez realiteta, jer onda i nije predmet.[52] „Prava je sloboda kao ćudorednost to da volja za svoje svrhe nema subjektivan, tj. sebičan, nego opći sadržaj, ali takav je sadržaj samo u mišljenju i s pomoću mišljenja; upravo je apsurdno htjeti da se iz ćudorednosti, religioziteta, pravičnosti itd. isključi mišljenje.“[53] Zaista slobodna volja jest jedinstvo teorijskog i praktičnog duha, slobodna volja je po sebi slobodna volja jer se ukinuo formalizam, slučajnost i ograničenost dosadašnjeg praktičnog sadržaja. Ona je s pomoću sebe postavljena neposredna pojedinačnost, ali koja je isto tako pročišćena u opće određenje, samu slobodu. To opće određenje ima volju samo kao svoj predmet i svrhu, jer pomišlja sebe, jer zna taj svoj pojam i jer je volja kao slobodna inteligencija. Slobodan duh je zbiljski duh. Po Hegelu, ideja slobode došla je u svijest tek s kršćanstvom po

[50] Ibidem, str. 34, 36-37, 40
[51] Ibidem, str. 106
[52] Ibidem, str. 368
[53] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 401

kojemu individua kao takva ima beskonačnu vrijednost- da je čovjek po sebi određen za najvišu slobodu.[54]

„Umno nešto promatrati ne znači da treba um unijeti u predmet izvana i na taj ga način obraditi, nego je predmet sam za sebe uman, ovdje je to duh u svojoj slobodi, najviši vrhunac samosvjesnog uma, koji sebe ozbiljuje i koji sebe proizvodi kao egzistentni svijet; posao je znanosti samo to da taj vlastiti rad uma stvari dovede do svijesti.“[55] Rad je filozofije, mišljenja- misliti slobodnu bit duha i njega samoga dovesti do vlastitog pojma, do samosvijesti.

-Pojam jest kao ideja. Kako se pojam sam određuje? „Ideja se mora sve više određivati u sebi, budući da je na početku samo tek apstraktni pojam.“[56] Taj početni pojam nikada neće do kraja u sebi biti ukinut već obogaćen, nadograđen- sve do posljednjeg određenja u sistemu znanosti. Dijalektička cjelina pojma biva zaokružena izvanjštenjem ideje slobode u svoju negaciju, jer se postavila u mišljenje same sebe u različitim određenjima filozofije.

[54] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 409-410
[55] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 72
[56] Ibidem, str. 73

Ozbiljenje ideje slobode u svjetskoj povijesti

Misao s kojom filozofija pristupa povijesti jest ta da um vlada svijetom. Misao samog uma je da um vlada svijetom, u vječnom sada, i da je svo svjetsko zbivanje u povijesti bilo umno. Um je supstancija, bitak, on ne opstoji izvan realiteta nego je beskonačni sadržaj i sam sebi svoja građa koju daje svojoj djelatnosti te je on tako sam sebi pretpostavka i krajnja svrha i ujedno sama ta djelatnost.[57] Pretpostavka je to uopće filozofije, njen pregled cjeline i sam rezultat misaonog razmatranja. Uči nas Hegel da je ta pretpostavka i ta vjera u um i žeđ za njegovom spoznajom ono što nas goni i drži u mišljenju svjetske povijesti kao pozornice prikazivanja umnog djelovanja. Ekspliciranje jednote samoga sebe duha i njegove bitnosti slobode u konkretnome iskustvu uviđamo kroz politička stanja određenih narodnih duhova. Naime, u svjetskoj povijesti imamo posla s individuama koje su narodi i cjelinama država jer mi ne možemo stati samo kod apstrakcije nego trebamo ići dalje u mišljenju do konkretne određenosti. Mi moramo um shvatiti u njegovu određenju i sadržaju kojeg je on sam sebi postavio pred sebe kao svoj cilj. U ovom trećem djelu rada naš je predmet razmatranja svjetska povijest koja se zbiva na duhovnom tlu, na tlu slobode gdje je duh u svojoj najkonkretnijoj zbilji.

Sva svojstva duha opstoje samo s pomoću slobode. Duh je bitak kod samoga sebe (Bei-sich-selbst-sein), a to jest sloboda, samosvijest, svijest o sebi samome.[58]
Slobodna individua, u neposrednom pravu samo osoba, sada je određena kao subjekt- u sebe reflektirana volja. Volja sebe u refleksiji zna kao slobodnu. Subjektivna je volja moralno slobodna jer si ona iznutra postavlja određenja. Njeno djelatno očitovanje s tom slobodom jest radnja slobodnog htijenja. Činiti i biti određen slobodnom voljom u europskom smislu znači imati svijest o slobodi i biti slobodan. S pomoću njezina prava čovjek mora posebno imati neko znanje o razlici dobra i zla uopće: ćudoredna, kao i religiozna određenja- ne samo kao vanjski propisi, nego kao autonomija volje. Subjektivitet volje u njemu samome jest svrha sebi, moralitet- ono duhovno.[59]

Pravda je zbiljnost slobode u državi u razvoju svih njenih umnih određenja, ona je umni princip po kome živi cjelina ustavotvorne države. Ozbiljenje ideje slobode vrši se i kroz pravdu koja vlada političkom cjelinom. Pravda se pojavljuje samo na duhovnome tlu, na tlu slobode. Sloboda i jednakost su cilj i rezultat ustava (posve apstraktna određenja). Što se tiče slobode, ona se prije svega, uzima dijelom u negativnom smislu protiv tuđe volje i nezakonitog postupanja, dijelom u afirmativnom smislu subjektivne slobode. Uistinu je svaki istinski zakon sloboda, jer

[57] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1946.- 1966., str. 15
[58] Ibidem, str. 22- 23
[59] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 420-421

sadržava neko umsko određenje objektivnog duha, dakle neki sadržaj slobode. Predodžba da svatko svoju slobodu mora ograničiti s obzirom na slobodu drugih i da je državno stanje tog uzajamnog ograničavanja, a zakoni ograničenja je ustvari sloboda shvaćena samo kao slučajna proizvoljnost.[60] Slobodna volja znači to da čovjek u zajednici sa drugim duhovnim bićima u svjetovnoj državi čini ukupnost predstavljanja apsolutnog duha u konkretno ozbiljeni oblik slobode. Duh pronalazi u svijetu, kroz povijest, sebi primjereni oblik u kojem će se ostvariti njegova bit. Subjekti, slobodne individue jesu djelatnici apsolutne volje, duha koji sebe postavlja i sebe zadaje. Samo slobodna volja kao pojedinac može djelovati slobodno i sudjelovati u ostvarenju ideje slobode, ne ona koja ograničava sebe naspram drugih nego sebe naspram same sebe. Ono Jedno je u temelju života svih ljudi, supstancijalna sloboda.

Svako carstvo u svijetu je ozbiljenje duha, njegov vanjski, iskustveni, konkretni oblik. Ono predstavlja stupanj samorazvoja duha ka svijesti o slobodi, o svom pojmu. Carstvo ili država je živo kazivanje duha da je on ono što jest i radi kojeg se bitstva sve zbiva. Svijet je mjesto, a pojedinačna država (duh naroda i nacije) je način na koji se ideja slobode ozbiljuje, poprima svoj sadašnji, trenutni idealni oblik u jedinstvu općeg i pojedinačnog. Objektivni duh nalazi svoje uobličenje u svjetskoj državi, carstvu koja je zbiljnost, jedinstvo supstancijalne i pojedinačne volje.

-˝Bivanje svijeta jest sistematsko- znanstveni rad, kroz koji se sloboda kao ideja, iz njene apsolutnosti, njom samom izazvane potrebe realizira i, u kruženju njenih sfera, sebe samu uživa u njenoj, njoj primjerenoj zbiljnosti.˝[61] Dakle, cjelina, ovaj svijet, jest samoozbiljeno bitište ideje slobode. Svjetska povijest nije puki krajnji cilj nego samo-svrha, apsolutna, ozbiljena sloboda duha koja hoće imati svoj fenomen u ovom svijetu, cjelini, općem po sebi i za sebe. Povijesno zbivanje uvijek je iznova vječno mišljenje duha samoga sebe. Ono u sebe uključuje i ono u vremenu „već bilo“ i „ono što ima biti“, ujedno te momente ne isključujući, nego primajući u sebe, kao nužne dijelove dijalektičkog puta. Jer, povijest je zbivanje onog jednog, duha, jednog sadržaja koji se izlaže u njoj kao drugotnosti, konačnosti i mišljenju sebe. Svjetska povijest je prikaz duha kako on stiče znanje o onome što je on po sebi. „Pravo države je stoga više nego drugi stupnjevi; ono je sloboda u njenom najkonkretnijem obličju, koje pada samo još pod najvišu apsolutnu istinu svjetskog duha.“[62]

---

[60] Ibidem, str. 437-438

[61] Branko Despot, Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska druga, Cekade, Zagreb 1992., str. 207

[62] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 79

Slobodna volja, slobodni čovjek jest „ideja slobode kao živo dobro koje u samosvijesti ima svoje znanje, a s pomoću njegova postojanja i svoju zbiljnost… pojam slobode koji je postao opstojećim svijetom i prirodom samosvijesti.“[63] Slobodne volje čine cjelinu naroda koji pak kao nacija tvori državu. „Država je zbiljnost običajnosne ideje- običajnosni duh kao očigledna sama sebi jasna, supstancijalna volja, koja o sebi misli i sebe zna i izvršava.“[64] Običaj je njena neposredna egzistencija, a pojedinac (samosvijest) posredna egzistencija. „Država kao zbiljnost supstancijalne volje, koju ona ima u posebnoj samosvijesti, uzdignutoj do njene općenitosti jest ono po sebi i za sebe umno.“[65] Ona predstavlja apsolutnu samosvrhu, supstancijalnu slobodu. Država je ostvarenje konkretne slobode, iskustvene slobode koja nije više samo ideja kao umni predmet čistog uma nego i zbiljnost u svijetu. Ona je ozbiljenje slobode, jer njen najviši zakon je um. Ona je izvanjštenje duha, sebe objektiviranje, stavljanje duha pred samoga sebe. Država je duh koji postoji u svijetu i sebe u njemu realizira sa sviješću, dok se on u prirodi realizira samo kao ono drugo, kao duh koji spava. U državi se duh zna, kroz djelovanje slobodnih volja, kroz mišljenje i samosvijest.

U državi osobna pojedinačnost ima svoj potpuni razvoj, ali i s pomoću samih sebe prelaze u interes općeg. Kada Hegel kazuje da je istina cjelina, nužnost- on ne tvrdi da pojedinačna volja nema prava niti slobode, nego da opća volja postaje u istinskoj cjelini duha i volja pojedinaca. Ujedno pojedinačna i opća- supstancijalna volja bivaju kao jedna volja, kao volja države koja skrbi za ono temeljno, istinotvoreće i slobodno, duh. Opća volja predstavljana pomoću pojedinačne (u različitim vidovima upravljanja i vođenja države) skrbi za ono opće, zajedničko ali mareći za pojedinačno, jer je isto ono opće i pojedinačno u istinskoj cjelini slobode. -Država je organizam koji predstavlja političko uređenje, koje jest bit državne zajednice kao političke, u kojoj sudjeluju svi pojedinci pripadnici naroda. Organizam upravlja vid ka cjelini života ozbiljene slobode. Svaki dio zavisan je od cjeline kojoj pripada, a cjelina kao sastavina djelova svoje ozbiljenje ima u pojedinačnostima i njihovim interesima. Svrha države, opće, ali i interes pojedinačnog ostvaren u onom općem.

„Principi su narodnih duhova, zbog svoje posebnosti u kojoj su kao egzistencijalne individue objektivno zbiljske i samosvjesne- uopće ograničeni, a njihove su sudbine i djela u svojem međusobnom odnosu pojavna dijalektika konačnosti tih duhova, iz koje opći duh, duh svijeta, proizvodi isto tako sebe kao neograničenoga kao što upravo on svoje pravo- a njegovo je upravo

[63] Ibidem, str. 272
[64] Ibidem, str. 370
[65] Ibidem, str. 371

najviše- na njima vrši u svjetskoj povijesti kao u posljednjem sudu.“[66] Pojedinačni narodni duhovi naspram općeg duha su konačni, ali ne isključeni sa povijesnog puta razvoja duha. Oni sudjeluju ali ne bivaju principi razvoja jer je to apsolutni duh. Pravo pojedinačnih narodnih duhova ne nadilazi pravo apsolutnoga duha. -Element opstanka općeg duha u filozofiji jest čista slobodna misao, a u svjetskoj povijesti je duh zbiljnost u svom potpunom opsegu unutrašnjosti i vanjštine konkretnog pojavljivanja. Svjetska povijest je nužna, ona jest sveukupnost momenata uma, njegove samosvijesti i slobode. Povijest je duha njegov čin, jer on je samo ono što čini, a u tom činu on samoga sebe hoće shvatiti i shvaća se po svom pojmu slobode. Njegovo djelo je samo sebe izlaganje u povijesti kroz konkretna očitovanja subjektivnih volja. Povijest je izlaganje općeg duha. Ona je predmet i sadržaj samoga duha, on sam, njegov bitak, mjesto ozbiljenja njegove biti kao slobodne. Države, narodi, pojedinci, svi su oni djelatnici ovog unutarnjeg čina supstancijalne slobode. Iznova se uviđa bitnost svih momenata razvoja duha, onih pojedinačnih i onih konkretno općih, samosvjesnih i kroz mišljenje uključenih u proces ozbiljenja slobode. Kroz zbivanje svjetske povijesti “duh po sebi i za sebe priređuje i izrađuje sebi prijelaz u svoj idući viši stupanj.“ „U njoj nužni moment ideje svjetskog duha, koji je sadašnji njen stupanj, dobiva svoje apsolutno pravo…“[67] -Svjetska povijest je mjesto odigravanja uloge nositelja dostignutog razvoja apsolutnoga duha. Pojedinačni narod je nosilac sadašnjeg razvojnog stupnja svjetskog duha. U pojavama vremena se nagovješćuje težnja mišljenja, svijest narodnog duha i njegovi određeni principi koji vladaju voljom narodnog individuuma. Ono što se postiže u određenom vremenu, do kojih zaključaka ljudsko mišljenje dolazi i što ljudska volja čini pokrenuta htijenjem, slobodnim ili još ne svjesnim, jest sam duh, princip do kojega je stigao u svome razvoju. Misao ta proteže se kroz razvoj duha u svjetskim carstvima. Ono što duh jest u konkretnom dosegnutom trenutku svoga razvoja, njegov oblik će biti tako upravljen.

-Četiri su principa oblikovanja samosvijesti u toku njenog oslobođenja svjetsko-historijskog carstva. Konkretne ideje- duhovi naroda izvršitelji su ozbiljavanja svjetskog duha. -„U prvome kao neposrednom očitovanju princip mu je lik supstancijalnog duha kao identitet, a lik u kojemu pojedinačnost ostaje uronjena u svoju bit i za sebe neopravdana.“[68] Prvotno određenje odnosi se u Filozofiji prava na Orijentalno carstvo. Ukazuje na neposrednost i nesvjesnost duha koji tek počinje svoj put ka ozbiljenoj i samosvjesnoj slobodi. Duh spava, ne zna sebe u svojoj biti niti pozna svoju mogućnost. Pojedinačnost ne uzdignuta do općosti, ne slobodna i ograničena prirodnom neposrednošću. Očituje je se to, uviđa Hegel, i kroz vid umjetnosti i kroz vid religije

[66] Ibidem, str. 459
[67] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 461
[68] Ibidem, str. 464

te mišljenja. Umjetnost predstavu duha stavlja u oblik njemu neprimjeren, njegovoj biti nedostojan. „Istočnjaci još ne znadu da je duh ili čovjek kao takav po sebi slobodan. Budući da to ne znadu, zato i nijesu slobodni.“[69] –Tek je u Grcima svijest o slobodi pronašla svoje bitište, a zato su i bili slobodni, ali samo neki, točnije rečeno građani polisa. O Grcima kaže: „Drugi je princip znanje tog supstancijalnog duha, tako da on pozitivni sadržaj i ispunjenje i bitak- za sebe, kao živi njegov oblik lijepi običajnosni individualitet.“[70] Drugi princip prožima Grčko carstvo gdje se sloboda naslućuje, ali biva ne ostvarena i ne ozbiljena u onom općem, za sve. Pojedinačnost se tu ne zna i utopljena je u općem, koje nije došlo do znanja da u sebi treba biti samosvijest pojedinačnoga. Sloboda za neke, ne za sve, gdje duh nije našao svoj idealni lik. -„Treći je produbljivanje u sebe znajućeg bitka- za- sebe do apstraktne općenitosti i time do beskonačne suprotnosti spram objektiviteta koji je, na taj način, isto tako napušten od duha.“[71] Rimsko carstvo samo je onda produbljivanje, nastavljanje toga ne istinitog života duha. Rimljani su, kao i Grci, znali da su samo neki slobodni. Ovdje je dosegnuta apstraktna općenitost, koja je udaljena od konkretnog jedinstva pojedinačnog i općeg u slobodi duha. -„Princip četvrtog oblikovanja jest preobraćanje ove suprotnosti duha da u svojoj unutrašnjosti primi svoju istinu i konkretnu bit… iz beskonačne suprotnosti vraćeni duh, on treba da proizvodi i zna tu svoju istinu kao misao i svijet zakonite zbiljnosti.“[72] Carstvo u kojem duh zna samoga sebe u svojoj biti i gdje on ozbiljuje slobodu jest Germansko. Duh je vraćen iz apstraktnosti u konkretnu općenitost, gdje opće kao princip vlada i djeluje kroz slobodnu volju. Čovjek je slobodan po sebi, uistinu slobodan po rođenju, po svom određenju i za sebe. Čovjek kao čovjek je slobodan i to Germanski narodi znaju, da je sloboda duha njegova vlastita priroda.

-Država je slika i zbiljnost uma u kojoj samosvijest nalazi zbiljnost svog supstancijalnog znanja i htijenja u organskom razvoju.[73] Najviši sudac je um, a sloboda za sve dosegnuta u ovome liku za duh predstavlja dolazak samome sebi, uspinjanje na sljedeći stupanj u povijesti. Država i pravo jesu ti koji osiguravaju slobode svih pojedinaca, tu se iskušava djelo duha i njegove umnosti.

Ideja slobode bit je modernog čovjeka, individuuma. Osnova objektivnog duha je sloboda, oslobođena volja- zbiljska slobodna volja. Primjena principa slobode duha na svjetovnost

[69] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1946.- 1966., str. 23
[70] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 465
[71] Ibidem
[72] Ibidem, str. 468
[73] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Osnovne crte filozofije prava, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 468

sačinjava dugotrajni tok koji nazivljemo povijest. Krajnja svrha svijeta i povijesti je svijest duha o njegovoj slobodi i upravo time zbilja njegove slobode uopće.[74]

„Sam taj dijalektički put posredovanja, odnosno dosezanja ideje slobode, započinje u momentu kad se ono posebno, kao opće, posreduje s konkretno reflektirajućim općim, te se tim putem dospijeva ili proizvodi novi identitet.“[75] Svaki pojedinačni doseg za sebe u svjetskoj povijesti u razvoju duha znači njegov stupanj. Um jest tada po kome se čini i čiji oblik sve radnje zadobivaju koje svoj smisao i svrhu vide u ozbiljenju slobode. „Zato je istinski subjekt, kao individuum određen slobodom, jedina moguća zbiljnost supstancije, tj. jedino je slobodni subjekt konkretno ozbiljenje ćudoredne općenitosti, jer u protivnom ta supstancijalnost ostaje neko apstraktno i nezbiljsko opće.“[76] Samo kroz pojedinačnu konkretnu slobodnu volju biva opći zakon proveden kao princip svakoga djelovanja. To je subjektivna strana i partikularni interes koji kao oruđe vrši volju svjetskoga duha. Ali, čovjek nije puko sredstvo nego se interes onog pojedinačnog, čovjeka kao onoga koji ima pojedinačne potrebe i želje ispunjava kroz volju onoga općeg, jer je u pojedincu prisutna svijest o slobodi. Iz svjetske povijesti djelovanjem ljudi proizlazi ne samo ono za čim oni teže nego i ono što oni neposredno znaju i hoće, posredstvom moći apsolutnog duha. Djelatnost koja pokreće slobodu duha, njegove principe i stavlja u bitak jesu čovječja potreba, nagon i strast.[77] Ta krajnja svrha povijesti kao čina duha da dođe do pojma samoga sebe, do znanja svoje slobode, svijesti o svojoj biti jest i moja svrha jer sam ja pri tome i skrbim za to. Skrbimo za istinu, bit duha, slobodu, jer svako duhovno djelovanje ima svrhu postati svjesno svoje slobode. Samo pojedinac, zbiljski trgnut iz sna duhovne neslobode i ograničenosti, slabosti i neodvažnosti da se misli samoga sebe, da se zna svoj pojam, da se svoja bit prepozna kao slobodna i kao takva vezana za bitak koji jest ostvarenje ideje slobode. Pojedinac može kao svijest, s razvojem i istupanjem iz apstraktne općosti u zbiljski konkretnu- kao samosvijest, tijek povijesti koja jest bitak duha koji „hoće“ samoga sebe znati u svom pojmu, pokrenuti na stranu gdje je ideja slobode moguća biti istinska stvarnost.

[74] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1946.- 1966., str. 24
[75] Goran Gretić, Sloboda kao suživot u zajednici, Politička misao, Vol XXXV, br.4, 1998., str. 216
[76] Ibidem, str. 222
[77] Prema Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1946.- 1966., str. 27

Zaključak

Ako bi se moglo govoriti o dovršenju nekoga pojedinačnoga rada, to se svakako ne bi odnosilo na ovaj rad. On u sebi nosi to da ne može biti dovršen, te da će uvijek iznova težnja misli koje su u njemu iznesene biti da sebe pređu i premisle. Samo to ukazivanje smjera na bitstvo mišljenja i truda oko onog mislivog uopće- ono nikada ne staje, niti se njegovo dovršenje zbiva bez napora. Biti pri, imati udjela u mišljenju, biti u trudu da se dohvati misliva bit jest ono što nas vječno veže za ovaj studij. Bitan je uvijek iznova pokušaj, a ne kraj. Bitno je ono što nas nagoni da pokušavamo. Rad ne predstavlja najvrsniji od svih pokušaja, ali to ipak jest, sam u sebi za sebe pokušaj.

Cjelina rada je sastavljena od dijelova-a svi se temelje na pojmu ideje slobode i njezina ozbiljenja kroz obrazovanje čovjeka, kroz subjektivnu slobodnu volju i kroz ćudorednu cjelinu koja je država stvorena na principima pravde i slobode. Bit duha jest sloboda, a svojstvo slobode da bude ozbiljena kroz djelovanje istinske volje. Ono po sebi slobode ima postati za sebe, bitstvo čovjeka ima postati njegova zbilja, njegov život i djelo. Istinski život je slobodovanje. Život duha je izlaganje njega samoga pred sebe samoga jer se on hoće pojmiti i znati, to je razlaganje duha u sebi samome, sebe predstavljanje. Čin taj kojim se duh razlaže i ostvaruje svoju bit u svijetu nazivamo povijest. A povijest je, iznova rečeno, napredovanje u svijesti o slobodi duha. Duh je došao do samoga sebe tek kada je on za sebe ono što je on po sebi. Beskonačan u sebi, bez granice u drugome, on je apsolutna sloboda sama koja je uistinu čista nužnost bitka da bude u temelju svega života na svijetu.

Misliva bit mišljena kroz znanstveni sistem, razložena u čistom mišljenju mišljenja logike, postavljena u drugotnost u organski bitak prirode i napokon dovršena u vlastitome pojmu u filozofiji duha čini put duha ka samome sebi koji se nazivlje dijalektika. Dijalektika je njegov čin napredovanja, sebeukidanja, sebenadilaženja, uvijek iznova pronađena u višem obliku i bliže savršenstvu poimanja sebe samoga u svojoj slobodi. Dijalektika je način mišljenja primjeren biti duha; vid duhovne djelatnosti razložene u religiji, umjetnosti i filozofiji te na kraju- ona je zakon sveg povijesnog života ostvarenog i ostvarivog na svijetu koji je pozornica apsolutnog slobodnog duha.

Literatura:

1. Despot, B. (1989). Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska Prva, Zagreb, Cekade,
2. Despot, B. (1992). Vidokrug apsoluta, Prilog indiskutabilnoj dijagnostici nihilizma, Sveska Druga, Zagreb, Cekade,
3. Gretić, G., (1998) . Sloboda kao suživot u zajednici. *Politička misao*. Vol. 35 No.4, str. 210- 223,
4. Hegel, G. W. F., (1987). Enciklopedija filozofijskih znanosti, Sarajevo, Veselin Masleša-Svjetlost,
5. Hegel, G. W. F., (1946-1966). Filozofija povijesti, Zagreb, Naprijed,
6. Hegel, G. W. F., (1989). Osnovne crte filozofije prava, Sarajevo, Veselin Masleša-Svjetlost.